

University of Groningen

Orientatie

Kuipers, Theo A.F.

Published in:
Wijsgerig Perspectief

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
1984

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):
Kuipers, T. A. F. (1984). Orientatie: Filosofie in Polen. *Wijsgerig Perspectief*, 24(6), 216-221.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

wijsgerige pretenties. Het veroveren van de laatste waarheid blijkt al even illusoir als het realiseren van een utopische toekomst. De waarheid is slechts een 'bewegliches Heer von Metaphern, Metonymien, Anthropomorphismen' (Nietzsche). Het werk van Thomas Kuhn en Michel Foucault draagt bij aan het groeiende besef dat metaforen doordringen tot in de kern van al ons denken en handelen. Jacques Derrida verdedigt ten slotte de these dat de hele geschiedenis van de westerse filosofie uit niets anders bestaat dan uit een sequentie van systemen van dode metaforen. De metaforen hebben eerder ons gebruikt dan wij hen. Voor de 'eigenlijke' betekenis van een begrip of tekst bestaat strikt genomen geen criterium. De metafoor voor de metafoor zal ons dus altijd ontsnappen. Een zuiver begin, een greep op de metafoor van buitenaf, is een illusie¹⁰.

Voor sommigen is de schipbreuk een definitieve bevrijding. Zij verheugen zich op de zegeningen van een 'nomadisch' bestaan. Voor anderen is dit een gruwelijk lot¹¹. Het beeld van de schipbreuk biedt in ieder geval de termen die het 'postmoderne' wereldbeeld bepalen. Daarbinnen zullen wij onze plaats moeten bepalen. Wij zullen uit moeten zien naar de avondster, die, naar ook de logici ons verzekeren, tevens de morgenster is.

Noten

1. Vgl. Bird 1976.
2. Vgl. Lovejoy 1936 (hoofdstuk 3) en Foucault 1966 (hoofdstuk 2).
3. Geertz 1977, 17.
4. Vgl. Hale 1971, Kantorowicz 1957, Talbert 1962, Tillyard 1943, en Walzer 1966.
5. De buik en de voeten maken ruzie over hun belangrijkheid. Als de voeten blijven volhouden dat zij belangrijker zijn omdat zij de buik tenslotte ronddragen, repliceert de buik: 'maar beste vrienden, als ik geen voedsel tot mij nam, dan zouden jullie helemaal niets rond kunnen dragen!'. Vgl. Nestle 1944.

6. Vgl. Kantorowicz 1957, met name 24-41.

7. Walzer 1966, 166.

8. Walzer 1966, 180.

9. Vgl. Blumenberg 1979.

10. Vgl. Derrida 1972, 254.

11. Vgl. Frank 1979.

Literatuur

- Bird, Otto A., *Cultures in conflict. An essay in the philosophy of the humanities*. Notre Dame enz. 1976.
- Blumenberg, Hans, *Schiffbruch mit Zuschauer. Paradigma einer Daseinsmetapher*, Frankfurt am Main 1979.
- Demandt, Alexander, *Metaphern für Geschichte. Sprachbilder und Gleichnisse im historisch-politischen Denken*. München 1978.
- Derrida, Jacques, *Marges de la philosophie*. Paris 1972.
- Frank, Manfred, *Die unendliche Fahrt. Ein Motiv und sein Text*. Frankfurt am Main 1979.
- Foucault, Michel, *Les mots et les choses. Une archéologie des sciences humaines*. Paris 1966.
- Geertz, Clifford, Centers, kings, and charisma. Reflections on the symbolics of power, in: Josef Ben-David en Terry Nichols Clark, (eds.), *Culture and its creators. Essays in honor of Edward Shils*. Chicago enz. 1977, 150-171.
- Hale, David G., *The body politic. A political metaphor in renaissance English literature*. Den Haag enz. 1971.
- Johnson, Mark, (ed.), *Philosophical perspectives on metaphor*. Minneapolis 1981.
- Kantorowicz, Ernst, *The king's two bodies. A study in medieval political theology*, Princeton 1957.
- Lovejoy, A. O., *The great chain of being. A study of the history of an idea*. Cambridge (Mass.) 1948 (1936).
- Nestle, Wilhelm, Die Fabel des Menenius Agrippa, in: *Griechische Studien*. Stuttgart 1944, 502-516.
- Sontag, Susan, *Illness as metaphor*. New York 1978.
- Talbert, Ernest W., *The problem of order. Elizabethan political commonplaces and an example of Shakespeare's art*. Chapel Hill, NC 1962.
- Tillyard, E. M. W., *The Elizabethan world picture*. New York 1973 (1943).
- Walzer, Michael L., *The revolution of the saints. A study in the origins of radical politics*, London 1966.

Oriëntatie

Filosofie in Polen

Theo A. F. Kuipers (samenstelling)

Filosofisch Polen is in de eerste plaats bekend vanwege de *logica*. Onderstaand portret (1) van de naoorlogse logica in Polen is van de hand van de logicus-wetenschapsfilosoof prof. Ryszard Wójcicki, die ten onrech-

te ontbreekt in dat portret. Hij is verbonden aan de Poolse Academie voor Wetenschappen en publiceerde onder meer *Topics in the formal methodology of the empirical sciences*, Dordrecht, 1979.

Naast de logica zijn er verschillende interessante filosofische stromingen in Polen. Daaruit werden er drie gekozen. De Poolse *thomistische filosofie*, geconcentreerd aan de universiteit van Lublin, wordt getypeerd (2) door de thomist prof. M. A. Krąpiec, inclusief het aandeel van de huidige paus.

De twee andere stromingen zijn ongeveer gelijktijdig ontstaan aan de universiteit van Poznan en hebben geleid tot de oprichting, in 1975, van het tijdschrift *Poznan Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities* (Rodopi, Amsterdam).

De ene stroming betreft de zogenaamde *historische epistemologie* (3) en de hoofdfiguur daarin is prof. Jerzy Kmita. De andere stroming, met als centrale figuur prof. Leszek Nowak, heb ik hier aangeduid met *idealisatie en materialisme* (4). De in eerste instantie gearticuleerde, wetenschapsfilosofische invalshoek genaamd 'idealisatie en concretisering' inspireerde Nowak in tweede instantie tot een niet-marxistisch historisch materialisme. Zijn mede hierop gebaseerde rol in Solidariteit bracht hem op 13 december 1981 voor de 'volle periode' in het interneringskamp.

De typeringen van de laatste twee stromingen zijn beide geschreven door Leszek Nowak. Hij was echter niet alleen degene die mij de suggestie deed aandacht te besteden aan de historische epistemologie; hij wees mij ook op de thomistische stroming.

1. Logica in het naoorlogse Polen

Het begin van 'de vermaarde Poolse logica', om dit wat irritante cliché te gebruiken, gaat terug tot de jaren dertig, toen er in dit land zoveel prominente logici actief waren. We noemen slechts een aantal namen: K. Ajdukiewicz 1880-1963, L. Chwistek 1884-1944, J. Hosiasson 1899-1942, S. Jaśkowski 1906-1965, T. Kotarbiński 1886-1979, S. Leśniewski 1886-1939, A. Lindenbaum 1904-1941?, J. Lukasiewicz 1878-1956, A. Tarski 1901-1983, M. Wajsberg 1902-1941?. Zoals men kan verwachten was het panorama van de Poolse logica in 1944 drastisch gewijzigd. Hosiasson, Lindenbaum en Wajsberg waren vermoord door de nazi's. Veel anderen, onder wie Lukasiewicz en Tarski, besloten in het buitenland te blijven.

Er zijn verschillende invalshoeken waaronder men kan proberen de naoorlogse geschiedenis van de logica in Polen in kaart te brengen. Zeker is dat het een periode is geweest van internationaal erkende resultaten in de mathematische logica en, algemener, in de grondslagen van de wiskunde. Ook hier is er weer een aantal namen te noemen die, althans voor ingewijden, voor zich spreken: A. Ehrenfeucht, A. Grzegorczyk, J. Łoś, Z. Pawlak, H. Rasiowa, C. Ryll-Nardzewski, R. Sikorski en, één van de grootste onder de groten, A. Mostowski (1913-1975). Het is ook een periode geweest van levendige interesse in toepassingen van de logica, in het bijzonder in de methodologie der weten-

schappen en in de linguïstiek (Z. Czerwiński, J. Giedymin, M. Kokoszyńska, H. Mortimer, A. Nowaczyk, Z. Pawlowski, J. Pelc, M. Przelęcki, R. Suszko, K. Szaniawski). Het werk dat in deze gebieden werd verricht, was in hoge mate geïnspireerd door K. Ajdukiewicz, een voortreffelijk geleerde en een bijzondere persoonlijkheid.

Ergens tussen de grondslagen van de wiskunde en het filosofisch georiënteerde, toegepaste onderzoek valt de grote bijdrage die geleverd werd aan de theorie van logische systemen. In het bijzonder is er belangrijk werk verricht op het gebied van de algemene methodologie van logische systemen (J. Kotas, J. Łoś, J. Slupecki, S. Surma, R. Suszko, W. A. Pogorzelski, en logici van een jongere generatie: J. Czelakowski, W. Dziobiak, G. Malinowski, T. Prucnal, C. Rauszer, P. Wojtylak, A. Wroński, J. Zygmunt).

Merkwaardig genoeg bleef de epidemie van het scheppen van nieuwe logische systemen in Polen uit, met twee uitzonderingen waarvan ik denk dat Poolse logici er zich niet voor hoeven te schamen. Eén daarvan is Jaśkowski's discursieve logica.

Dit systeem, dat begin jaren vijftig werd gepubliceerd, is één van de eerste die contradicties toelaten: het was bedoeld om van nut te zijn in situaties waarin partijen er in een debat tegenstrijdige visies op nahouden. De achtergrond waartegen dit systeem ontstond is niet zonder belang. Het werd ontworpen toen logici in Polen officieel onder druk werden gezet om de formele logica op te geven en te beginnen met de uitwerking van een 'dialectische' logica. In feite is Jaśkowski's discursieve logica echter een mooi staaltje formele logica en ook als zodanig bedoeld. Zeker, Jaśkowski is nooit een bewonderaar van dubbelzinnige nonsens geweest.

Een andere uitzondering is R. Suszko's logica met een identiteitsconnectief. Het filosofische idee waar Suszko zijn beschouwingen op baseerde is afkomstig van L. Wittgenstein: de wereld wordt opgevat als een verzameling feiten of 'situaties' en niet als een verzameling dingen. Vanuit dat perspectief hebben we in de taal een connectief nodig dat ons in staat stelt te zeggen dat de situatie die wordt aangeduid door zin A dezelfde is als die welke wordt aangeduid door zin B. Zelfs als we het identiteitsconnectief niet voor 'technische' doelen nodig hebben, bij het beoefenen van wiskunde bijvoorbeeld, hebben we het toch nodig om filosofische redenen. Zoals door Suszko werd aangetoond, zijn er uiteenlopende filosofische problemen, waarvan het gebruikelijk is ze met behulp van modale of intensionele logica te onderzoeken, die adequaat geformuleerd

en geanalyseerd kunnen worden in termen van het identiteitsconnectief. Plotselinge ziekte en dood stoppen het onderzoek waar hij met zoveel passie en toewijding aan werkte; R. Suszko werd geboren in 1919 en overleed in 1979.

Ik realiseer me dat de lezer uit dit overzicht slechts weinig te weten komt over de logica in Polen. Ik moest belangrijke namen weglaten en me beperken tot slechts enkele van de vele logische onderwerpen die in dit land ter bestudering zijn aangepakt

Nu kan men zich afvragen 'waarom logica?' – waarom is logica een discipline die relatief zoveel aantrekkingskracht blijkt te hebben in Polen? Natuurlijk is dat in zekere zin een kwestie van toeval. Maar vanuit mijn persoonlijke ervaring herinner ik mij wat voor invloedrijke persoonlijkheden Ajdukiewicz, Kotarbiński en Suszko waren en hoezeer A. Mostowski bewonderd werd. Van hen logica leren was een fascinerend intellectueel avontuur, te meer daar logica in Polen algemeen wordt beschouwd als een filosofische en wiskundige onderneming. En inderdaad, als het goed gedaan wordt, verenigt logica wiskundige schoonheid en filosofische fijnzinnigheid in zich. Let wel, heden ten dage is logica ook een serieuze praktische bezigheid. Toepassingen van de logica groeien in aantal en betekenis. In Polen zijn we ons zeer bewust van deze 'praktische wending' en doen we ons best deze ontwikkeling te volgen.

2. Thomistische filosofie

Na de tweede wereldoorlog werd de filosofische faculteit van de Katholieke Universiteit van Lublin het belangrijkste centrum voor de thomistische filosofie in Polen. De theologische faculteiten van de universiteiten van Warschau en Jagiellon werden in 1954 gesloten en gingen over in de Academie voor Katholieke Theologie. P. Chojnacki en K. Klósak, hoogleraren aan deze academie, zetten het college geven en het publiceren in de geest van de Leuvense school voort, waarbij ze de rol van de kennistheorie in de thomistische filosofie benadrukten. J. Iwanicki werkte aan de logische en methodologische aspecten van deze theorie.

Rond 1950 kwam de creatieve ontwikkeling van de filosofische faculteit van Lublin op gang. De hoogleraren aan deze faculteit – St. Adamczyk, J. Kalinowski, St. Kamiński, M. A. Krąpiec, M. Kurdzialek, St. Swieżawski en K. Wojtyła – werkten, individueel en gezamenlijk, aan de interpretatie van de klassieke filosofen (in het bijzonder Aristoteles en Thomas van Aquino) en publiceerden studies over hun historische formule-

ringen. Deze werken richtten zich op:

(1) de geschiedenis van de filosofie (St. Swieżawski en M. Kurdzialek), met name op het interpreteren, in de lijn van E. Gilson, van het denken van St. Thomas en het bestuderen van de historische context van zijn werk, alsmede van de receptie van het thomisme in het middeleeuwse Polen (15e eeuw);

(2) een logisch-methodologische benadering (J. Kalinowski en St. Kamiński): zowel het uitwerken van een theorie over praktische kennisverwerving, gecombineerd met pogingen om een deontische logica te formuleren, als het construeren van een wetenschapstheorie, en daarnaast het vaststellen van de specifieke aard van filosofische kennisverwerving, die irreduceerbaar is tot welke vorm dan ook van wetenschappelijke kennisverwerving (Krąpiec-Kamiński);

(3) de constructie van een metafysische theorie en filosofische antropologie (als grondslag eveneens voor ethiek, rechtstheorie en esthetica). Het gaat daarbij om een analyse door middel van een analogisch transcendentale kennis van het reëel bestaande zijnde. Dit is ons gegeven in de ervaring als rechtstreekse kennis van het bestaan zowel van dingen als van de eigen existentie als subject-persoon (M. A. Krąpiec);

(4) de ethiek, gebaseerd op de traditie van de klassieke filosofie en de ervaring van de menselijke persoon als handelend wezen (K. Wojtyła) en in zijn handelen gebonden aan de natuurwet, die als een specifiek goed in het eigen geweten wordt geïnterpreteerd (M. A. Krąpiec);

(5) de filosofie van de godsdienst, na 1969 (Z. J. Zdybicka), waarbij de grenzen worden overschreden van de fenomenologie van de godsdienst en de wezenlijke aard van religie wordt vastgesteld als een interpersoonlijke relatie tussen de menselijke persoon en de Goddelijke Persoon, in het perspectief van een algemeen-analogisch zijn.

De onderzoeksrichting van de filosofische faculteit van Lublin kreeg de naam 'Filosofische school van Lublin'. Deze werd gekenmerkt door een bijzondere nadruk op historisch-filosofisch en methodologisch onderzoek bij het proces waarin de betekenis van de traditionele problemen van de klassieke filosofie wordt geformuleerd en uiteengezet. In het bijzonder werden Aristoteles en Thomas van Aquino behandeld, waarbij echter ook andere filosofen, vooral uit de 19e en 20e eeuw, werden betrokken.

Voormalige studenten van de Lublin-school, die hoogleraar werden in Lublin en in Warschau, Cracow, Wrocław, Poznań en andere centra voor hoger onderwijs (in het bijzonder die van de Rooms-Katholieke

Kerk), ontwikkelden, modificeerden en bediscussieerden de filosofische problematiek van hun leermeesters, en publiceerden in Polen en daarbuiten. De volgende personen dienen in elk geval genoemd te worden: A. B. Stępień, M. Gogacz, M. Jaworski, T. Styczeń, E. M. Morawiec, B. Bejze, B. Dembowski, L. Wciórka, A. Bronk, S. Majdański, I. Dec, S. Kiczuk, J. Galkowski, J. Czerkowski en A. Buczek.

Tot slot verdient vermelding dat een aantal marxistische filosofen van verschillende universitaire centra en van de Poolse Academie voor Wetenschappen een polemiek voert met aanhangers van het thomisme, speciaal die van de Lublin-school.

3. Historische epistemologie

(1) *Uitgangspunt is een interpretatie van de begrippe de methode van Weber* (eind jaren zestig). Bij het begrip (van de resultaten) van menselijk handelen wordt de rationaliteit van de handelende subjecten aangenomen. De basis voor een explicatie van het begrip rationaliteit is bevat in de beslissingstheorie. Zo vereist rationaliteit onder zogenaamde 'condities van zekerheid', het eenvoudigste geval, dat uit de beschikbare alternatieven dat alternatief gekozen wordt dat, volgens de aanvaarde kennis, leidt tot de meest gewenste toestand. De deductieve verklaring van een handeling(sresultaat), bestaande uit de rationaliteitsvooronderstelling en de initiële condities, wordt een humanistische interpretatie genoemd en deze wordt geacht een uitleg te geven van de notie 'begrijpen' die bevat is in de traditie van de Duitse filosofie van de humaniora en in het bijzonder in Webers werk (J. Kmita, L. Nowak.)

(2) *Dit leidt tot een rationalistisch concept van de menswetenschappen* (begin jaren zeventig). Het idee van een humanistische verklaring dient als vertrekpunt voor de uitleg van meer gecompliceerde verklaringsschema's, zoals voor culturele activiteiten, voor tekens en voor teksten. Andere verklaringstypen, zoals genetische verklaringen, blijken te kunnen worden opgevat als, al dan niet gecompliceerde, versies van humanistische interpretatie. Deze procedure dient ook om een specifiek kenmerk van de humaniora vast te stellen: een woord kan natuurwetenschappelijk geanalyseerd worden als inscriptie, maar het kan alleen menswetenschappelijk geanalyseerd worden als ook het doel van de spreker of schrijver in rekening wordt gebracht. (J. Kmita, K. Zamiara, W. Lawniczak, J. Topolski: *The methodology of history*, Dordrecht, 1976, Speciaal nummer *Poznan Studies*, I. 1, 1975.)

(3) *En tot herinterpretatie van het historisch materialisme van Marx*. Rationele handelingen vormen de sociale praktijk. Deze is gedefinieerd als een functionele structuur die bepaald wordt door continue reproductie van de objectieve bestaansvoorwaarden van de maatschappij, te weten de produktiekrachten en de produktierelaties. Aangezien de sociale praktijk bestaat uit rationele handelingen, met hun subjectieve aspecten (kennis en voorkeuren van de actor), heeft deze bovendien een subjectieve kant: het sociaal bewustzijn. De sociale praktijk verandert ten gevolge van de arbeidsdeling en het sociaal bewustzijn ondergaat bijpassende splitsing. De bepaling van het bewustzijn door het sociale zijn is derhalve niet causaal, maar genetisch-functioneel: de inhoud van het traditionele bewustzijn (en zijn creatieve transformaties) geeft antwoorden op de eisen van de sociale praktijk en deze zorgt voor het wegselecteren van die antwoorden die niet optimaal aan de eisen voldoen.

(4) *En dit leidt vervolgens tot het programma van de historische epistemologie*. Verschillende takken van de sociale praktijk hebben onderscheiden takken van het sociaal bewustzijn als hun subjectieve factoren. Zo hoort er bij de wetenschappelijke praktijk een theoretisch-methodologische factor, bestaande uit een systeem van waarden die wetenschapsmensen nastreven en de, veelal impliciete, kennis van de manieren waarop dat kan. Het is het hoofddoel van de epistemologie om deze waarden en kennis te reconstrueren.

Als dat zo is, dan moet epistemologie historisch zijn. Want de waarden die wetenschapsmensen aanvaarden en hun impliciete methodologie veranderen mee met de veranderingen in het omvattende sociaal bewustzijn en de sociale praktijk, en wel op voor die veranderingen geschikte wijze. Epistemologie is derhalve een afgeleide van de geschiedenis van de kennis, zoals deze een afgeleide is van de sociale geschiedenis, inclusief de geschiedenis van de economische basis. (J. Kmita, A. Palubicka, A. Zeidler, A. Grzegorzcyk, Verzamelbundel *Studies in the theory of culture and the methodology of the science of culture*, Warschau-Poznan, 1982.)

4. Idealisatie en materialisme

(1) *Startpunt is een interpretatie van de methode van Marx* (eind jaren zestig). De meest verbreide opvatting is die van Kolakowski die Marx interpreteert als een non-positivist. Dat wil zeggen, wetenschap moet beoefend worden volgens de positivistische standaarden, terwijl de humaniora daar in sterke mate van afwijken en een autonoom gebied van reflectie over de

cultuur vormen, eerder dichter bij de cultuur zelf dan bij 'kennis' daarvan.

Analyse van de door Marx in *Das Kapital* toegepaste methode biedt geen bevestiging van Kolakowski's beeld. Het blijkt dat Marx, nogal rigoureuus, de methode van idealisatie toepast door vereenvoudigde modellen van verschijnselen te ontwerpen, die gebaseerd zijn op talrijke geïdealiseerde condities, om die modellen vervolgens te corrigeren door successievelijke verwijdering van de simplificaties. Dit blijkt niet alleen de logische structuur te zijn van *Das Kapital*, maar van alle door Marx theoretisch uitgewerkte concepties, zoals bijvoorbeeld zijn theorie over sociale klassen. (L. Nowak.)

(2) Dit leidt tot de idealisatieopvatting van wetenschap (begin jaren zeventig). Methodologische analyses van de natuurwetenschappen brengen aan het licht dat idealisatie tegelijkertijd de methode van de wetenschap der natuur is. De menswetenschappen zijn dus methodologisch homogeen met de natuurwetenschappen als het positivistisch model van de laatste – dat aangenomen wordt door alle antinaturalisten, inclusief Kolakowski – wordt verworpen. 'Specificiteit van de humaniora' is schijn die gevormd wordt door de positivistische illusie dat de natuurwetenschappen feitelijk inductie toepassen. Marx is, mits idealisatie begrepen, een antipositivistisch filosoof die het positivisme op zijn eigen terrein verwerpt, namelijk dat van de natuurwetenschappen. (I. Nowakowa, J. Brzeziński, W. Patryas, K. Lastowski, B. Tuchańska, R. Zielińska, L. Nowak: *The structure of idealization*, Dordrecht, 1980.)

(3) Die een methodologische fundering geeft van de (dialectische) negatie van de sociale theorie van Marx. Marx is, als wetenschapsbeoefenaar, auteur van een theorie die iedere dag wordt gefalsifieerd door de sociale werkelijkheid in de zogenaamde socialistische landen. Voor iemand die zijn positie als methodoloog, als de 'Galilei van de sociale wetenschappen', begrijpt, is er echter geen reden om terug te gaan naar het liberalisme, zoals Kolakowski doet. Integendeel, marxisme is een onvermijdelijke schakel in de geschiedenis van de sociale wetenschappen en ieder nieuw voorstel moet proberen het voorbij te streven. Wat dat betekent wordt aangegeven door de idealisatie-interpretatie van de methodologie van Marx. Deze houdt in dat een post-marxiaanse theorie van het historische proces een geïdealiseerde theorie moet zijn, zoals het historisch materialisme van Marx dat is. En, bovendien, dat de eerste in strijd moet zijn met de tweede, maar tevens dit marxiaanse historisch materialisme moet om-

vatten als een speciaal geval, geldig in dat deel van het historisch proces waar de beschikbare gegevens het nog ondersteunen. (A. Klawiter, P. Buczkowski, Speciaal nummer *Poznan Studies*, VI, 1982.)

(4) En dit brengt enkele basisfouten van Marx aan het licht (midden jaren zeventig). Het dwingt ertoe de manier waarop Marx zijn sociale theorie bouwde, niet te verwerpen maar te continueren. En dan blijkt dat Marx een te bescheiden materialist is geweest. Hij ziet alleen klassentegenstellingen die gebaseerd zijn op ongelijke beschikbaarheid van materiële middelen op economisch gebied. In feite verdeelt ook het monopolie over dwangmiddelen de mensen in twee klassen, en de onderlinge competitie tussen degenen die beschikken over de dwangmiddelen (heersers) dwingt hen hun macht over de burgers te vergroten, hetgeen een ingebouwde oorzaak van de klassenstrijd is. En er geldt iets soortgelijks voor de cultuur, waar degenen die beschikken over de indoctrinatiemiddelen ('priesters') de massa's een bepaalde levensopvatting opleggen. Marx, die de staat en de cultuur op solidaristische wijze opvatte, blijkt hier te weinig marxist te zijn. (L. Nowak.)

(5) Leidend tot een non-marxiaans historisch materialisme (eind jaren zeventig). Als het voorgaande zo is, dan hebben klassenmaatschappijen een andere structuur dan het marxisme beweert. Ze bestaan uit drie, in hoge mate autonome, uitbuitende klassen (eigenaars, heersers en priesters) en de volksklasse. In het proces van verstatelijking van de economie krijgen de beschikkers over de dwangmiddelen ook de produktiemiddelen in handen, waardoor de tweevoudige klasse van heersers-eigenaars wordt gevormd: het is de manier waarop een totalitaire maatschappij ontstaat. Het proces van de verstatelijking van de cultuur leidt tot de formatie van de tweevoudige klasse van heersers-priesters: het is de manier waarop een fascistische maatschappij ontstaat. Beide processen te zamen leiden tot een maatschappij met de drievoudige klasse van heersers-eigenaars-priesters. Laten we zo'n maatschappij een socialistische maatschappij noemen, omdat deze zichzelf zo noemt.

Theoretisch kan worden aangetoond, in een reconstructie van het historische proces als een serie idealisatiemodellen, dat het kapitalisme zichzelf transformeert in totalitarisme en vervolgens in socialisme. Historisch kan worden aangetoond dat dit proces voor het eerst optrad in Rusland en dat het weinig te maken heeft met de 'oosterse traditie', maar met de sociale mechanismen van het westers kapitalisme. Rusland was aan het begin van de eeuw domweg het meest

geavanceerde kapitalistische land, waar de economische macht van het staatsapparaat tóén vergelijkbaar is met die van de Westeuropese landen nú. Westerse landen zijn dus thans bezig met de navolging van de weg die Rusland eerder ging.

Socialisme ontwikkelt zich op zijn beurt ten gevolge van de strijd die de volksmassa's voeren tegen de drievoudige meesters (ten onrechte 'partijapparaat' genoemd). Nieuwe vormen van sociaal leven kunnen werkelijk verwacht worden in Oosteuropese landen. Speciaal in Polen, omdat de bijzondere Poolse geschiedenis de strijd van de Poolse massa's tegen de drievou-

dige meesters tot de hardste maakte. De massa's hebben een nieuw bewustzijn nodig. Geen herleving van de verouderde liberale of sociaal-democratische ideeën, maar een revolutionair bewustzijn. Marxisme, zijnde de officiële ideologie van de drievoudige heersende klasse, is dood. Maar materialisme is nog steeds levend. Zonder bewustzijn daarvan zullen de massa's weer slachtoffer worden van de verkeerde, solidaristische ideologie, zoals gebeurde ten tijde van 'Solidarność'. (L. Nowak: *Property and power*, Dordrecht, 1983.)

Wijsgerige actualiteiten VI

Wim van Dooren

Steeds opnieuw wordt door filosofen en niet-filosofen de vraag gesteld: 'wat is kunst?', soms schamper, soms diepzinnig; soms komt er geen antwoord, soms een banale uitspraak als 'het maken van mooie dingen'. Interessanter wordt het, wanneer er verder op wordt doorgegaan en naar de betekenis van het kunstwerk wordt gevraagd, naar de kenmerken en de erachter liggende bedoelingen of ook naar de wijzen van ontvangst en beleving. Terwijl in andere tijden vaak de relatie kunstenaar-werk centraal stond in de belangstelling, is het nu meer de relatie tussen kunstwerk en 'consument' die zowel in de kunsten zelf, in de filosofie erover, alsook in wetenschappelijk onderzoek veel aandacht krijgt.

Om met het laatste te beginnen: kort na elkaar verschenen in Nederland twee dissertaties over de receptie van kunst en cultuur, een van psychologische en een van sociologische kant: J. E. V. Temme, *Over smaak valt te twisten* (Utrecht 1983) en H. B. G. Ganzeboom, *Cultuur en informatieverwerking* (Utrecht 1984). Beiden baseren zich op gedegen empirisch onderzoek, maar waren helaas van elkaars werk niet op de hoogte. De vraag die hen beiden bezighoudt, is: hoe wordt de kunstwaardering beïnvloed? Anders gezegd: welke factoren en invloeden werken mee om een kunstwaardering tot stand te brengen, respectievelijk te wijzigen? Het uitgangspunt van de twee onderzoekers lag in een andere kunstvorm: Temme liet zijn proefpersonen (dia's van) schilderijen zien; Ganzeboom legde ze foto's van monumenten en stadsbeelden voor. Beiden constateren dat er een soort vaste voorraad van gerenommeerde, oude, kunstwerken is,

waarover geen wezenlijk verschil in beoordeling bestaat; daarnaast speelt bij nieuwe en onbekende werken de erover geboden informatie een doorslaggevende rol (zo Temme) òf is de algemene sociale en culturele status van de beoordelaar bepalend (zo Ganzeboom). Consequentie hiervan is dat Temme gelooft in culturele vormingen Ganzeboom cultuurspreiding als mislukt beschouwt. Uit kunstfilosofisch oogpunt ontstaat er één wrevel bij zulke onderzoeken: elke immanente analyse van het kunstwerk op zichzelf ontbreekt; hetzelfde onderzoek had evengoed elk ander willekeurig object kunnen hebben binnen de vrijetijdsbesteding: vormen van vakantie of rookgenot... Eens te meer blijkt de noodzaak van serieuze beoefening van de esthetica (de enige leerstoel daarin aan de Amsterdamse universiteit schijnt nu uit bezuinigingsoverwegingen niet meer te worden bezet...). Een onlangs in Duitsland verschenen bundel kan ons weer eens de weg wijzen: *Augenblick und Zeitpunkt* (Hsg. C. W. Thomsen, H. Holländer, Darmstadt 1984). Te midden van veel studies over het tijdsmoment in veel kunstvormen en ook daarbuiten is een verhelderend artikel van W. Henckmann opgenomen: 'Jedes Kunstwerk ist ein Augenblick', waarin aan de hand van dit citaat van Adorno diens esthetische theorie aan de orde komt. Met Adorno kunnen we begrijpen hoe een kunstwerk niet in zijn receptie opgaat, maar wel daarin vrijkomt: de kunstgenieter is geen buitenstaander, het kunstwerk is niet alleen-maar-ding. Hoe ambivalent esthetica blijft, wordt door Adorno als volgt onder woorden gebracht: 'Deshalb bedarf Kunst der Philosophie, die sie interpretiert, um zu sagen, was sie nicht sagen kann, während es doch nur von Kunst gesagt werden kann, indem sie es nicht sagt' (*Ästhetische Theorie*, blz. 113).

De filosofie van Adorno kwam in haar geheel aan bod in een speciale daaraan gewijde conferentie in Frank-